

DVANAESTERAC U ĐURĐEVIĆEVU
SALTIJERU SLOVINSKOM KAO SJEĆANJE
NA PRIJEVODNI STIH PSALAMA

Divna Mrdeža Antonina

I.

Ignjat Đurđević je, »Saltijerom« iz 1729., među posljednjima u nizu poznatijih pjesnika koji su u hrvatskoj ranonovovjekovnoj književnosti iz Biblije izdvajali i stihom parafrazirali psalme, namijenivši ih samostalnom čitanju. Niz započinje Marulićem, a obuhvaća preko dvadeset autora koji su se okušali u versificiranju biblijskih psalama; u taj su se posao upuštali gotovo svi poznatiji književnici. Doda li se tome da je prepijevanje psalama bilo intenzivno prisutno u hrvatskoj književnosti više od dva stoljeća, bit će razumljivo da se radi o otvorenom i zahvalnom području na kojem se mogu pratiti mnogi procesi i književni postupci, kao i promjene u razvoju stiha.

Ovaj rad pokušava rasvijetliti neke metričke postupke Ignjata Đurđevića iz kojih se odčitava njegov stav naspram hrvatske versifikacijske tradicije koja mu je prethodila, ali i stanja hrvatskoga stiha u njegovoj suvremenosti, koje je, pri odabiru stihovnih formi u svojim psalmičkim parafrazama, taj autor imao u vidu.

Početkom XVI. stoljeća Marulić pojedine psalme prepijeva dvostruko rimovanim dvanaestercem. Tim će se stihom psalmi, osamostaljeni s obzirom na Bibliju i liturgijsku upotrebu, prepijevati bez znatnijeg miješanja nekog drugog stiha sve do XVII. stoljeća, zaključno s Bartulom Kašićem, koji 1617. objavljuje 50 psalama pod naslovom »Pjesni duhovne od pohvala Božijeh«. Spomenuta se

situacija poklapa sa stanjem stiha u hrvatskoj književnosti u kojoj kroz navedeno razdoblje, izmjenjujući prevlast, dominiraju dva stiha: dvanaesterac, sa shemom 6+6, uglavnom dvostruko rimovan, i osmerac, simetričan ili asimetričan. U prepjevima psalama, od Kašićevih »Pjesni« pa do pojave Đurđevićeva »Saltijera«, rabi se simetrični osmerac.* I u Đurđeviću »Saltijeru«, uz usputnu upotrebu nekih drugih stihova, osmerac je temeljni stih.

II.

Radi jasnijeg razabiranja metričke situacije u »Saltijeru«, dobro je izdvojiti što sam autor misli o versifikaciji vlastita djela. U predgovoru »Saltijera« on drži da čitaoca valja upozoriti kako je svoj »Saltijer« uredio: »Složih svekoliko u razlike vrste od pjesni za štiocima bolje udvorit s razlikosti, za uzmnožit slovinsko pjesništvo novijem uredbam od pripijevanja i za povratit na svjetlos nekoliko davnijeh dubrovačkihijeh načina od pjetnomjerja, jur malone sasvijem u nescijenu i u zabitje pometnutijeh«.¹

Želja da ga publika dobro prihvati, potreba da obogati nacionalni metrički repertoar, te ljubav prema stihu baštine, navode Đurđevića da svoje psalme ureši raznovrsnim stihom.

Traganje među pjesmama u »Saltijeru« za prepoznavanjem »nekoliko davnijeh dubrovačkihijeh načina od pjetnomjerja« vodi jedino k dvanaesteru, jer je, od uvrštenih stihova, uz spomenuti osmerac, jedino taj stih mogao biti tradicionalan Đurđeviću. Da za Đurđevića dvanaesterac zbilja znači arhaičan stih hrvatske književne tradicije, bit će jasno ako se prisjetimo kronološkog raspona od 1617. (spomenutih Kašićevih »Pjesni«) do 1729. kad se pojavljuje »Saltijer«. U tom razdoblju psalmičke parafraze ne prevode se u dvanaesteru. Iako je dvostruko rimovani dvanaesterac polako nestajao iz književne upotrebe vezujući se uz određene sadržaje u nekim žanrovima, njegov je položaj u prepjevima psalama (tom specifičnom rukavcu s ruba književne proizvodnje) u XVII. stoljeću i kasnije mnogo nepovoljniji od njegove sudbine u nekim drugim žanrovima hrvatske književnosti sedamnaestoga stoljeća.²

* Manji broj autora nije mi, na žalost, do trenutka predaje ovog rada, bio dostupan zbog zatvorenih dubrovačkih arhiva, još uvijek izloženih ratnim neprilikama.

Od stotinu i pedeset psalama u »Saltijeru slovinskom« u samo osamnaest pojavljuje se dvanaesterac. I to: kao jedini stih u četrnaest psalama ili kao osnovni stih u polimetričkim kombinacijama (četiri psalma).

Psalmi u kojima je dvanaesterac jedini stih strofički su različito organizirani: najčešće kao distisi (njih osam) od kojih jedan nije dvostruko rimovan, ali po strukturi je također dvanaesterac dubrovačkoga tipa. Nakon dvanaesteračkog distiha, po zastupljenosti, slijedi višestruko rimovani dvanaesterački katren, u pet psalama. Potom pjesma dvostruko rimovanih dvanaesteraca u nadstihovnoj formi terceta.

Od četiri polimetrične strofe samo je jedna stvarno polimetrična: u njoj se s dvanaestercem izmjenjuju peterci. U preostalima se segmenti dvanaesterca kombiniraju s tim stihom.³ Te polimetrične skupine nazivam dvanaesteračkima, a ne prema imenu kojega drugog stiha iz kombinacije zato što se kao osnovni stih stalno provlači dvanaesterac poput zajedničkog nazivnika, a i jer su ostali stihovi segmenti dvanaesterca: šesterački polustih ili još dalji segment u usitnjavanju dubrovačkog dvanaesterca: trosložnica.

Metričke inovacije koje podnosi dvanaesterac u »Saltijeru«, u gotovo polovici pjesama u kojima se pojavljuje, daleko su češće, od pokusa koji se vrše na osmercu, s obzirom na brojčanu zastupljenost dvaju stihova.

III.

Dvanaesteračke anizometrične kombinacije izdvajaju se kao zanimljiv postupak versificiranja, praćen različitim shemama rime. U skućenim mogućnostima hrvatskoga silabičkog stiha eufonijska svojstva rime obogaćuju stih mijenjajući i znatno razlikujući zvukovnu i ritmičku formu pjesama. Zađe li se u kombinatoriku Đurđevićeva rimarija neke se sheme unutar strofe mogu predvidjeti gotovo matematičkom točnošću. No o tomu bi valjalo posebno govoriti, budući da je igranje rimom zasebna i cjelovita pojava koja zalazi u kompletnu problematiku stiha i nadstihovnih formi Saltijera.

Opisivanje strofa ovdje ću preskočiti. Izdvojit ću LX. psalam sastavljen od katrena s kombinacijama inače rijetkog peterca, rimovanog izmjenično i dvanaesterca s leoninskim srokom: 12a–a 5b 12c–c 5b.

»Zatjeran nadaleko progonstvom kralja Saula i po granicah rodne svoje države tukući se, uzdiše za vratit se u stan svoj vlašiti i u posvećeni šator gospodinov.

Uzda se po nebeskoj pomoći bit tamo priveden, dugo živjet u svomu kraljevstvu,
uživat raj i harno slaviti privišnje ime i veličanstvo.

Usliši, bože moj, moj teški nepokoj
i molbe moje;
prigni se gdi molim, gani se mo'im bolim,
er vriem' ovo je.

Gdje stojim, zemlje 'e kraj, i šljem ti moj vapaj,
mnim, ne zaludu,
čiem rodne zemlje van nemilo iztjeran
živem u trudu.

Nu što se brinem ja, kad pomoć svud tvoja
vjerno me slidi?
Ti stupaj moj stavi, da krepko boravi
kako na hridi.

Ti si me uzdanje, ke doći na manje
ne može viku;
ti si tvom milosti tvrđa me jakosti
suproč zlobniku.

Ah ufam, ne zaman, vratit se rodni u stan
i u crkvu milu,
gdi ću sved' boravit, i branjen i skrovit,
u tvomu krilu.

O kralju svieh viši, ti kad me usliši,
što da me smete?
dieliš bo ti svima što 'e triebi ljudima
ki se boje te.

I meni, ki kralj sam tvo'im vjerniem državam
podan sam odi,
život češ uzmožit, dokle god budu bit
na sviet narodí.

A pak ću na nebi prid licem stat tebi
napunjen dara,
gdi mjere tvomu ni smiljenju i istini
vječnijeh dobara.

Tako ću po vas vik uredni bit pjesnik
imena tvoga,
haran ti sve dni bit, dar noseć za zavrit
srca vjernoga.

S početka, ko nekad, u ovo vrieme sad
i viecim svimi
i oca i sina i duha visina
sličnu čas primi.

Neobičnost je ove pjesme u semantičkoj vezi stiha i sadržaja, kao i u izravnoj povezanosti strukture pjesme i stiha, koja joj omogućuje dvostruko čitanje. Uvodni dvanaesterac navješćuje misao koja se ponavlja ili raščlanjuje u dvanaesteru što slijedi nakon peterca. Bogatstvo paralelizama biblijskih psalama Đurđević je iskoristio u drugačiju svrhu: on se igra vezujući ih uz dvanaesterce, često preskačući peterce. S druge strane, peterci su ne uvijek nuždan dodatak početnoj misli ili sažeta zaključna misao.

Čitaju li se zasebno samo dvanaesterci, nedostatak peterčkih redaka neće se osjetiti logički ni sintaktički. Čak su i gramatičke nespretnosti rijetke i neznatne. Isto je tako moguće samostalno pročitati sve peterce nizom, a da se dobije novo misaono jedinstvo. Stih u ovoj pjesmi usmjerava čitanje i razotkriva zagonetku koju je sam postavio: dvije različite pjesme u jednoj. Mislim da je upravo peterac signal čitatelju jer staccato ritam koji unosi među uhu lako prepoznatljive dvanaesterce, potpomognut izmjeničnom rimom, upozorava čitatelja na neobičnost ove pjesme, na dvostruko čitanje.

Takvim se postupkom dobivaju artificijelni, ali i simbolički efekti u semantici stiha. Pjesma je puna biblijske simbolike: izmjeničnošću peterci i dvanaesterci priliježu jedni uz druge poput prstiju ruku sklopljenih na molitvu. Nije nevažan ni grafički izgled stihova jer vizualno asociraju na dječje prste koje je velika (Očeva) ruka prihvatila u molitvi. A upravo je molitva progonjenoga Davida tema psalma.

Navedena je pjesma jedan od zanimljivijih primjera semantičke uloge stiha u stvaranju vizualnog efekta i religiozno simboličkog tumačenja. Po mojoj procjeni samo još jedna polimetrična strofa s dvanaestercem kao temeljnim stihom ima sličnu metričku funkciju. Takvi, rijetki primjeri, ne znače mnogo u Đurđevićевой poeziji, ali kao primjer stihotvoračke virtuoznosti prevoditelja čine mi se vrlo zanimljivim.

Spomenut je još jedan psalam koji zorno prezentira Đurđevićevu okretnost u spravljanju stihova. To je CXVI. psalam u kom se navješćuje spasenje čovječanstva po Kristovoj smrti. I tu je tematika pjesme neposredno povezana s njenom formom: pjesnik slaže stihovne retke na taj način da njihovom dužinom postigne oblik križa. Ovim je kaligrafskim psalom njegov autor, u tradicionalnoj književnoj historiografiji, nepotrebno nosio epitet ne osobito »iskreno inspiriranog« pjesnika jer je takva vrsta artificijelnog poigravanja formom dobrodošla kao dodatni argument protiv virtuosno dotjeranog baroknog ornatusa, ili, kako bi tradicionalna terminologija rado rekla, »stilskog pretjerivanja«.

Evo tog psalma:

»Zaziva na višnje hvale sve puke i narode, a to er je božanstveno milosrdje izpunilo svoja nepomična obećanja, spaseći nas smrti svoga neumrloga sina. Pjesanca proročanskijem duhom složena.⁴

Na svak čas
u vas glas,
svi odi narodi
pjesnima drazima
vapite
čestite
hvale, ter slavite tko zviezdám gospodi!
S istoka i zapada, o puci svi, sada
pjevajte vašega gospara, višnjega,
er za sit
svieh spasit
ter im zgar
dat se u dar,
bi svudi
vrh ljudi

sveđ stavna
sveđ spravna
svo'a blagos,
svo'a dragos,
svo'a milos naravna.
Vjerne su, znam, svoje
besjede blažene:
obećo sve što je
vik ne zna promjene.
Stec' slavu gizdavu za harač i posluh
roditelj stvoritelj, sin sudac, parac duh.
Ko nazad sveđ dosad, rec' i sad, puče vas:
'Dovika velika bud' dika trojstvu (i) čas!«⁵

Psalam je obilježen vrlo zgusnutom rimom; eufonijski se podudaraju gotovo sve klauzule. Eufonijski šavovi dinamiziraju osnovni ton, iako prečesto traganje za podudaranjem narušava prirodnost jezika. No, ne može se poreći da svojevrсни dinamizam odgovara radosnom raspoloženju proročanske pjesme.

IV.

Pitajući se zašto je Đurđević odlučio određene psalme prepjevati u dva-naestercu, uspoređivala sam ih po sadržaju, starosti, stilu i autorstvu, s onima u osmercu. Nije primjetna bitna razlika koja bi bilo koju strofičku grupu dva-naesteraca vezivala uz neka od tih obilježja, izuzev artificijelne igre u kojoj se dvanaesteričke anizometrične kombinacije pojavljuju kao sredstvo. Među psalmima koji se preprijevaju dvanaestercem nalaze se oni koji se i u novije vrijeme pripisuju Davidu, ali ima i ostalih. Također se, što se vidi i po raspoređenosti u »Saltijeru«, pojavljuju psalmi iz svake od pet cjelina na koliko se Psaltir dijeli. Isto tako, među njima su sadržajno zastupljeni poučni psalmi, psalmi zahvalnosti, proklinjanja, šibanja grijeha, muke izraelskog naroda u progonstvu, veličina milosti Božje, molbe za spas i izbavljenje iz progonstva, zahvalnice Bogu zbog izbavljenja, Davidova tuga u progonstvu i kajanje zbog grijeha, te proročanski psalmi.

Izostanak semantičkih relacija među svojstvima gdje se najčešće nalaze vraćaju nas riječima autora da je različite stihove uvodio jednim dijelom da razbije monotoniju stiha, a njihova relativno ravnomjerna raspršenost u »Saltijeru«: 10.,

13., 22., 35., 51., 53., 60., 65., 69., 76., 81., 94., 108., 116., 120., 122., 132., zorno potvrđuje tu pretpostavku.

Međutim, zavirivanjem u odnos prepjeva i izvornika (Vulgate) primjetno je da Đurđević poprilično poštuje dužinu psalma i dužinu prepjeva. Tako je, u tom pogledu, pretekao čak Gundulića kojega se parafraze pokornih psalama odlikuju sažetošću. Sažetost se kod Đurđevića različito poštuje, no ukupan broj stihova sedam pokornih psalama kod dvojice autora daje malu prednost Đurđeviću pred Gundulićem. Đurđević se u potrazi za uspješnijim načinom sažimanja koristio i stihom. Prenijeti što vjernije redak iz psalma stihom nije bilo uvijek jednostavno jer se jedna misaona cjelina retka mora uklopiti u obično zaokruženu misaonu cjelinu strofe. Primjetno je da Đurđević duže psalme, odnosno veliki broj stihova najčešće organizira u samo jednu strofu: od ispitanih dužih pjesama, iznad stotinu stihovnih redaka, najčešće su osmeračke sestine. Za njima znatno zaostaju prepjevi u osmeračkim katrenima, a još izrazitije ostali osmerački oblici. No zanimljivo je da među tom skupinom nema ni jednog dvanaesterca bilo kako organiziranog.

Među najkraćim prepjevima psalama vodeći je stih dvanaesterac, za kojim znatno zaostaje osmerački katren. Da dvanaesterac nije slučajno stih kraćih psalmičkih prepjeva dodatno potvrđuju dvanaesteračke polimetrične strofe koje se također rabe u kraćim prepjevima. Najduži od kraćih prepjeva imaju svega oko trideset redaka. Samo jedan prepjev u dvanaesticima odstupa od te sheme, ali ni taj nema iznad stotinu redaka.

Budući da je kratkoća jedino zajedničko svojstvo i dvanaesteraca i njegovih polimetričnih kombinacija u »Saltijeru«, nameće se pitanje zašto se baš taj tradicionalni stih hrvatske književnosti, koji se, uostalom, još i u sedamnaestom stoljeću rabi kao najčešći stih refleksivno religiozne lirike, vezuje uz jedno novo obilježje pjesme? Ako se dvanaesterac ravnomjerno raspoređuje u »Saltijeru« radi razbijanja metričke monotonije i vezano s tim zadržavanja pažnje čitatelja, nameće se logičan zaključak da autor dvanaesterac ne pridružuje dužim psalmima vodeći računa upravo o tom istom efektu. On računa da će stih, koji nije dovoljno lagan, »pitak« za teške sadržaje, djelovati loše na čitateljev estetski doživljaj, pogotovo jer je on ionako nešto zamorniji od osmerca. Đurđević je dobro procijenio da su osobine dvanaesterca: monotonija dugog stiha, njegova arhaičnost, nepoželjne u dugim psalmima kao nepotreban balast dubokoj misaonosti Psaltira.

Ne znači, međutim, ako se osmeračka sestina rabi u dužim psalmima, da se autor odlučuje za nju samo zato što nema osobine koje opterećuju dvanaesterac. Osmeračka se sestina, kroz sedamnaesto stoljeće, uspinjala u popularnosti

zadržavajući je i u prvim desetljećima XVIII. stoljeća, pokazujući se pogodnom formom u više žanrova, pa je i Đurđević rado upotrebljava u »Saltijeru«. Đurđeviću je osmeračka sestina poslužila kao pogodna strofa koja dužinom i manevarskim prostorom unutar svoga okvira omogućuje smještanje više od jednog retka biblijskog psalma te time pospješuje sažimanje, odnosno pridonosi većoj vjernosti izvorniku. Znatan trud u tom pogledu, iako ne u smislu današnje vjernosti originala i osnovnog teksta, obilježuje Đurđevićev prepjev Psaltira, osobito u usporedbi s mnogim prethodnicima (spomenimo, primjerice Vetranovića i Dimitrovića).

Odnos osmeračkog katrena koji je po popularnosti lako mogao mijenjati osmeračku sestinu napadno je izbjegnuto u dužim psalmima jer je njegov misaoni prostor, prema recima izvornika, primjetno drugačiji. U katrenima »Saltijera« veći je broj podudaranja: psalmičkom retku ekvivalent je jedan katren, a u dugim psalmima to bi rezultiralo isuviše velikim brojem katrena, odnosno stihova. Osmeračka je sestina češće ispresjecana novim recima nego katreni, tj. jedna sestina sadrži, u prosjeku, veći broj redaka odgovarajućega biblijskog psalma.

Tehnički gledano dvostrukorimovani dvanaesterac u distisima ili dužim strofama, kad ne bi nosio spomenutu višestruko neprihvatljivu auru, svojom bi strukturom odgovarao i dužim psalmima. Uovoljio bi potrebi boljeg razmještanja redaka slično kao i osmeračka sestina. Međutim, budući da je već izgubio neke pozitivne osobine klasične aure, Đurđević je to iskoristio pridodajući mu nova svojstva: postao je izvrsna podloga za metričke eksperimente i nove strofičke kombinacije. Dobiva se dojam da Đurđević, uz želju da ga otme od posvemašnjega zaborava, ima potrebu da taj stih, iskušavanjem svojih versifikatorskih sposobnosti, malo, da tako kažem, i »popravi«.

BILJEŠKE

¹ Djela Injacija Đorđi (Ignjata Đorđića), priredio Milan Rešetar, SPH, XXV (1), JAZU, Zagreb 1922, str. 24.

² O toj problematici, kao i o nekim aspektima stiha kod Ignjata Đorđevića poticajno je pisao Pavao Pavličić u radu »Semantika stiha i oblika u poeziji Ignjata Đurđevića«, Umjetnost riječi, XXXVII, 1993, 1, str. 21–43.

³ Lažnu polimetričnost Đurđevićeva »Saltijera« primijetio je već Pavao Pavličić u spomenutom radu.

⁴ Autor izričito navodi upute o iscertavanju ovog kaligrafskog psalma: »Ova pjesana ima bit upisana tako, da prikazuje sliku svetoga križa«, SPH XXV (2), str. 385.

⁵ SPH XXV (2), str. 385.